

Syrjintä vai evoluutio?

Jussi Mäki-Tuuri

Kulttuuristen, biologisten ja muiden tasojen vaikutusten suhteita psykologiassa on aina ollut monimutkaista selvittää. Kulttuurisiksi tai biologisiksi ajatellut vaikutukset ovat voineet paljastua toisikseen, molemmiksi tai joksikin muuksi. Evoluutiopsykologian olettamien sukupuolierojen tarkastelussa keskeiseksi on noussut David Bussin johtama 37 eri kulttuurissa kymmenellä tuhannella noin 23-vuotiaalla vastaajalla toteutettu kyselytutkimus (Buss 1989).

Tutkimuksessa kysyttiin vastaajilta asteikolla nolasta kolmeen erilaisten asioiden toivottavuutta parisuhdekumppanissa. Yksi tiukka kulttuuri-psykologinen kanta kysymykseen mahdollisista sukupuolieroista ja niiden syistä olisi, että jos tämäntyyppisistä tutkimuksista ei löydy tukea ei-kulttuurisille hypoteeseille, niin sitä ei ylipääntään löydy. Siitä ei tietenkään olisi apua evoluutiopsykologialle. Näin laajat poikkikulttuuriset tutkimukset ovat kuitenkin melko harvinaisia ja suhteellisen vaivalloisia ja kalliita toteuttaa.

Kyselyitä käsityksistä hyvistä kumppaneista on tehty aiemminkin ja Bussin tutkimuksesta onkin mahdollista ajatella, ettei siitä tee kiinnostavaa sen tekijä tai taustateoria, vaan sen laaja aineisto. Tutkimuksella oli metodisia ongelmia mm. aineistojen edustavuuden, kyselyssä tarjottujen vaihtoehtojen määrän ja yleisen validiteetin kanssa. Ongelmista huolimatta Bussin tutkimuksella on ollut keskeinen sija parisuhteita koskevan evoluutiopsykologian nousemisessa puheenaiheeksi. Sen tuloksia esitelleeseen artikkeliin (Buss 1989) viitataan psykologian alan tieteellisten artikkelien Psycinfo-tietokannassa kirjoitushetkellä peräti 446:ssa artikkelissa.

Buss on julkaissut myös lukuisia muita aihetta käsitteleviä artikkeleita ja kirjoja ja häntä voikin perustellusti pitää parisuhde-evoluutiopsykologian suurimpana nimenä. Suomalaisissakin evoluutiopsykologiaa käsitelleissä artikkeleis-

sa Bussin poikkikulttuurinen tutkimus on ollut yleisimpiä viittauskohteita varsinkin kulttuurisia vaikutuksia koskevissa kohdissa. Tulosten tarkastelu ei kuitenkaan ole ollut erityisen yksityiskohtaista.

Omituista epätarkkuutta

Tutkimuksen vastaajat toivoivat kumppanin olevan ennen kaikkea mukava ja fiksu (Buss 1989, 1999, 2004), mikä ei ollut yllättävää. Yllättävää puolestaan oli ehkäpä tutkimuksen tuloksissa näkynyt sukupuoli. Buss oli evoluutioteoriaan viitaten olettanut, että miehet pitäisivät toivottavampana kumppanin miellyttävää ulkonäköä kuin naiset, jotka puolestaan pitäisivät toivottavampana kumppaninsa hyviä talousnäkyviä ja tuloksissa näkyi tämänlainen sukupuoli.

Kulttuurisen vaikutuksen tai siitä riippumattomuuden määrittämisessä kulttuurien keskiarvo ei kuitenkaan ole tässä kiinnostavin tunnusluku. Tutkimuksessa mukana olleita kulttuureja olivat mm. Kiina, Yhdysvallat, Neuvostoliitto, Indonesia, Iran, Iso-Britannia, Norja, Ruotsi ja Suomi. Joukossa oli siis niin sosiaalisesti, kulttuurisesti kuin historiallisesti toisistaan huomattavasti poikkeavia maita. Maat vaihtelivat myös sukupuoltenvälisen tasa-arvonsa osalta ja mukana oli maailman tasa-arvoisimpien maiden lisäksi häntäpäin suunnassa olevia (ks. *United Nations Development Programme* 1995, 2005).

Vähiten tasa-arvoisissa maissa naiset ovat taloudellisesti hyvinkin riippuvaisia miehistään, minkä luulisi näkyvän jollain tavalla Bussin kyselytutkimuksen naisvastaajien vastauksessa kumppanin talousnäkyvien toivottavuudesta. Se puolestaan saattaisi viedä pohjaa tulosten tulkitsemisesta merkiksi biologisesta määrittynisyydestä. Bussin mukaan saatavissa oleva aineisto ei tukisi tällaista johtopäätöstä (Smith, Nolen-Hoeksma et. al. 2003, s. 672):

”Joskus törmää vaihtoehtoiseen hypoteesiin, jonka mukaan naisilla ei ole evolutiivisesti kehittyntä kiinnostusta miehiin, joilla on resursseja, vaan naisten kiinnostus on pakon sanelemaa, koska heiltä on estetty muut keinot hankkia taloudellisia resursseja (Buss & Barnes 1986). Hypoteesi voi vaikuttaa järkevältä mutta saatavilla oleva näyttö ei tue sitä. Taloudellisesti tasa-arvoisemmissa maissa kuten Ruotsissa ja Norjassa asuvat naiset ovat aivan yhtä kiinnostuneita kumppaneista, joilla on resursseja, kuin taloudellisesti epätasa-arvoisten maiden kuten Japanin tai Iranin naiset (Buss 1989).”

Kyselyssä mitattiin siis kumppanin hyvien talousnäkymien (”good financial prospect”) toivottavuutta kysymällä sitä vastaajilta asteikolla nollasta kolmeen. Japanilaisten naisten arvioiden keskiarvo tässä kyselyssä oli 2,29, Iranin 2,04, Ruotsin 1,75 ja Norjan 1,42 (Buss 1989, s.6). Maiden välillä on siis selkeä ero. Tutkimuksessa kumppanin talousnäkyviä vähiten merkityksellisenä pitävät pohjoismaalaiset naiset eivät myöskään olleet norjalaisia eivätkä ruotsalaisia vaan suomalaisia. Suomen naiset pitivät kumppanin talousnäkyviä tutkimuksen kulttuurien naisista neljänneksi vähiten merkityksellisenä, eli sijoitus kulttuurien joukossa on 34:s ja arvioiden keskiarvo oli 1,18 (Buss 1989, s.6).

Euroopan maista vain Hollannissa ja Isossa-Britanniassa tutkimuksen naisvastaajat pitivät kumppanin hyviä talousnäkyviä vähemmän toivottavana kuin suomalaiset naisvastaajat. Suomen miehet pitivät puolestaan koko kulttuurijoukon miehistä kolmanneksi vähiten toivottavana kumppaninsa hyvää ulkonäköä. Sijoitus kulttuurien joukossa on 35:s ja arvioiden keskiarvo on 1,56. Suomalaiset eivät siis pitäneet Bussin sukupuolieroiaksi ennustamia asioita erityisen tärkeinä varsinkaan naisten osalta.

Bussin *Evolutionary Psychology* -kirjan molemmissa painoksissa listataan myös Bussin lainauksessani mainitsevat Japani ja Iran maiksi, joissa talousnäkyviä pidetään toivottavampana ja maailman tasa-arvoisimpiin maihin kuuluvat Hollanti ja Suomi (*United Nations Development Programme* 2005) maiksi, joissa talousnäkyviä pidetään vähemmän tärkeinä.

Evoluutiopsykologinen viitekehys ei estä argumentaatiota menemästä solmuun

Buss on argumentoinut tasa-arvon ja sen puutteen vaikutuksia vastaan myös toteamalla omista tuloksistaan, että Yhdysvalloissa varakkaat naiset pitävät kumppanin hyviä talousnäkyviä toivottavampana kuin vähemmän varakkaat. Hän

on jopa laskenut positiivisen korrelaation yhdysvaltalaisen naisvastaajien oman tulotason ja kumppanilta toivotun tulotason välille ja se on 0,31. Buss antaa lukijansa ymmärtää tuloksen olevan merkki asian biologisesta määräytyneisyydestä. Jos syynä olisi taloudellinen epätasa-arvoisuus, niin tulisihan korkeatuloisten naisten toivoa pienituloisempia kumppaneita kuin pienituloisten naisten?

Sellainen vaikutelma on kuitenkin mahdollista luoda vain jättämällä argumentista relevantti sosiaalinen ympäristö suunnilleen kokonaan pois. Sukupuolten väliset tuloerot ovat Yhdysvalloissa suurimmillaan ylimmissä tuloluokissa ja alimmillaan alimmissa tuloluokissa (*United States Census Bureau* 2004, s. 10). Myöskin Suomessa sukupuolten väliset tuloerot ovat korkeimmat siellä, missä tulotasot ovat korkeimmat (*Tilastokeskus* 2002, 2003). Ylimmissä tuloluokissa on Suomessa ollut myöskin huomattavasti enemmän miehiä (*Tilastokeskus* 2001, s. 52-54), mikä viittaisi sukupuolten välisten tuloerojen olevan suurimmat sukupuolten sisäisistä tulodesiileistä ylimpien välillä täälläkin.

Korkeatuloiset naiset ovat siis suhteessa korkeatuloisiin miehiin taloudellisesti sukupuolisyrjitympiä kuin pienituloiset naiset ovat suhteessa pienituloisiin miehiin. Jos ihmisten ajatellaan viettävän aikaa enimmäkseen tulotasoltaan itseään lähellä olevien ihmisten kanssa tai tulotasolla olevan jatkuvuutta sukupolvien yli, tulisi ylimpien tuloluokkien perheiden naisten olla keskimäärin huomattavan antikonformistisia halutakseen ihmissuhteidensa olevan keskimäärin hyvinkin erilaisia kuin ne heidän ympäristöissään ovat. Bussin mukaan naisten sosioekonomisen taustan ja kumppanin toivotun sosioekonomisen aseman välinen korrelaatio on 0,23.

Kääntäen näistä kahdesta tuloksesta voidaan myös päätellä, että pienituloiset naiset toivovat kumppaninsa olevan pienituloisempia kuin korkeatuloisemmat naiset. Nimenomaan matalatuloiset ryhmät ovat aliedustettuina Bussin kyselytutkimuksessa, mikä vääristää tutkimuksen tuloksia sukupuolieroa kasvattavalla tavalla. Myös tutkimuksen kysymyksenasettelun on huomautettu olevan sukupuoli-eroa kasvattava asia. Tutkimuksessa kysyttiin erilaisten asioiden toivottavuutta mahdollisessa kumppanissa. Retrospektiivisessä kysymyksenasettelussa, jossa kysytään ihmisiltä avioitumiseen vaikuttaneita tekijöitä, raha-asioihin viittaavat tekijät ovat ainakin pienemmällä aineistoilla olleet molemmilla sukupuolilla listan häntäpäässä lähellä merkityksettömyyttä.

Tästä päästäänkin evoluutiopsykologian teoreettiseen ytimeen, joka on evolutiivisesti kehittyneen psykologisen mekanismin käsite. Psykologisten mekanismien, joiden voidaan katsoa olevan evolutiivisesti kehittyneitä, kuten nälkä, jano tai ns. fight or flight -reaktio tulisi yleensä aktivoitua ongelmatilanteissa, joissa niiden aktivoituminen joko on tai on ollut jollain tavalla evolutiivisesti tarkoituksenmukaista ja sellaisen tulisi olla kehittyneet evolutiivisesti siksi, että se on jollain tavalla auttanut yksilöitä ja/tai yhteisöjä selviämään ja lisääntymään (Buss 1999, s. 47-49, Buss 2004, s. 50-53).

Buss oli laskenut positiivisen korrelaation naisvastaajien oman tulotason ja kumppanilta toivotun tulotason välille. Ylimmillä tulotasoilla tulojen lisäyksellä ei ole juuri merkitystä käytännöllisen selviytymisen kannalta. Esimerkiksi terveydenhuollossa yhdelle henkilölle tuotetun terveyden määrä suhteessa panoksiin vähenee panosten noustessa eli terveydentuotannon rajatuote on vähenevä (Sintonen ym. 1997). Alemmillä tulotasoilla sellainen tulotason lisäys, joka olisi häviävän pieni osa hyvin korkean tulotason henkilön tuloista voi olla käytännön mahdollisuuksien kannalta hyvinkin merkittävä. Lisäksi Buss oli laskenut positiivisen korrelaation naisten oman tulotason ja kumppanilta toivotun tulotason välille. Tätä tulosta hän käyttää argumenttina tasa-arvon ja sen puutteen vaikutuksia vastaan.

Tässä Buss puolustaa näkemystään naisten arvioista kumppanin hyvien talousnäkymien toivottavuudesta evolutiivisesti kehittyneenä psykologisena mekanismina kahdella asialla. Niistä ensimmäisen mukaan mekanismi aktivoituu sitä vähemmän mitä enemmän se olisi hänen oman tulkintansa mukaisesti ollut evolutiivisesti tarkoituksenmukaista. Toisekseen mekanismi aktivoituu sitä enemmän mitä vähemmän se olisi ollut hänen tulkintansa mukaisesti evolutiivisesti tarkoituksenmukaista. Naisvastaajien toivomus kumppanin tuloista ei siis näiden tulosten valossa ole evolutiivisesti kehittyneen psykologisen mekanismin määreiden mukainen.

Yhteiskuntatieteissä on useita abstraktiotasoja

Sittemmin Buss on yhdessä kahden muun tutkijan kanssa laskenut Eagly & Woodin tuloksia uudelleen tavalla, joka häivyttää niitä osittain. Erona Eagly & Woodiin on, että maiden tulotaso, etäisyys päiväntasaajasta ja maanosien välinen vaihtelu on kontrolloitu. (Gangestad et al.

2006, s. 87 alaviite). Gangestad ym. toteavat kylä eksplisiittisesti näistä asioista nimenomaan maanosan kontrolloinnin olevan syynä eroon Eagly & Woodin tuloksiin, mutta jostain syystä asia mainitaan vain pienellä painetussa alaviiteessä. Näillä kontrolloinneilla GEM:n yhteys talousnäkymien toivottavuuteen naisten vastauksissa oli kooltaan samaa luokkaa kuin Eagly & Woodilla, mutta ei kuitenkaan enää tilastollisesti merkittävä (Gangestad et al. 2006, s. 84).

Toinen keskeinen huomio oli se, että maanosa-muuttuja selitti suuremman osan kumppanitoiveiden sukupuolieron vaihtelusta kuin maiden sisäinen GEM (Gangestad et al. 2006, s. 87). Maanosa-muuttuja selitti myös 48 % maiden sisäisten GEM:ien vaihtelusta. Selitykseksi tälle artikkelissa esitetään kulttuurista välittyneisyyttä, jonka johdosta maat eivät ole riippumattomia toisistaan.

Maanosa-muuttujan korkeaan selitysvoiimaan vaikuttavista makrokulttuuritekijöistä Gangestad ym. mainitsevat mm. uskonnon, länsimaisen median ja kielen. Näiden vaikutuksia he eivät laske eivätkä pidä aineistoaan riittävän suurena sitä varten. Vaikka artikkelissa esitetään ensisijaisesti makrokulttuurista variaatiota, ei tässä yhteydessä tasa-arvopyrkimysten kulttuurista välittyneisyyttä kuitenkaan lainkaan mainita. Maanosa-muuttujan yksittäisten maiden GEM:ejä suurempi selittäjä voi olla seuraus maanosan kollektiivisesta tasa-arvopyrkimyksestä, joka ylittää yksittäisten maiden toteutuneen tasa-arvon vaikutuksen. Varsinkin Euroopassa on useita aktiivisesti sukupuoltenvälistä tasa-arvoa ajavia hallituksia, jotka myös tekevät asiassa yhteistyötä muiden maiden kesken ja asiaa käsitellään usein myös julkisuudessa (ks. esim. *Sosiaali- ja terveysministeriö* 2006). Tämä on yksi tapa, jolla Euroopan maat eroavat joidenkin muiden maanosien maista ja joistakin itseään suuremmista maista. Suomessa tavoite on kirjattu perustuslakiin.

Sosiaalipsykologian perusteisiin tutustuneiden tulisi tunnistaa siirtymisen yksittäisten maiden tasolta maanosien tasolle olevan sosiaalisen abstraktiotason muutos, jolloin on tärkeää laskea mitattavat muuttajat samalta abstraktiotasolta. Tässä tapauksessa yksi esimerkki olisi laskea maanosien keskimääräiset GEM:it ja niiden yhteydet Bussin tuloksiin ja muihin muuttujiin, vaikakaan GEM-pisteet jollain tietyllä ajanhetkellä eivät tietenkään mittaa maiden tai maanosien tasa-arvopyrkimysten voimakkuutta, vaan toteutunutta rakenteellista sukupuoltenvälistä tasa-arvoa.

Maanosien tason tasa-arvo, tasa-arvopyrkimykset ja niiden yhteydet muihin muuttujiin jäävät kuitenkin tällä erää laskematta. Gangestadin ym. tulokset eivät muuta Bussin alussa esitetystä lainauksessa esittämiä väitteitä tosiksi ja yksittäisten maiden välisellä tasolla Eagly & Woodin tulokset pitävät paikkansa.

Kaikki evoluutiopsykologinen tutkimus ei välttele tasa-arvomittareita

Muillakin sosiaalisilla, kulttuurisilla ja historiallisilla tekijöillä kuin jonkin maan toteutuneella tasa-arvolla jollain tietyllä ajanhetkellä tietysti on ja on ollut vaikutuksia yhteiskuntien pyrkimykseen saavuttaa sukupuoltenvälinen tasa-arvo. Tasa-arvoistumiskehitys on suhteellisen uusi asia, se on edennyt viime vuosisadan loppupuolella nopeasti ja se jatkuu edelleen maailmanlaajuisesti (Tilastokeskus 2001, United Nations Development Programme 1995, 2005). Se on myös edennyt 1980-luvun puolestavälistä, jolloin Buss toteutti kyselytutkimuksensa.

Evoluutiopsykologian parissa on tehty tutkimuksia naisten kuvauksista kansantaruiissa (Gottschall et al. 2005), mutta ne eivät historiallisista syistä kerro sukupuolieroista paljoakaan ja universaalista ihmislunnosta vielä vähemmän. Kansantaruiissa esiintyy melko vähän tasa-arvoministereitä tai naisasialiikkeen kansalaisaktivisteja. Kaikki evoluutiopsykologinen tutkimus ei kuitenkaan karta vastakkainasettelua tasa-arvomittareiden kanssa.

KIRJALLISUUTTA

Buss, D.: Sex differences in human mate preferences: Evolutionary hypotheses tested in 37 cultures. *Behavioral and Brain Sciences*, 12 (1), 1989. s. 1-49. <http://homepage.psy.utexas.edu/homepage/Group/BussLAB/pdffiles/SexDifferencesinHuman.PDF> (15. 11. 2006). Suositellen kuitenkin lukemaan alkuperäisen artikkelin kokonaan.

Buss, D.: *Evolutionary Psychology. The New Science of the Mind*. Allyn & Bacon. Boston 1999.

Buss, D.: *Evolutionary Psychology. The New Science of the Mind*. Second edition. Pearson. Boston 2004.

Eagly, A. H., & Wood, W. (1999): The origins of human sex differences: Evolved dispositions versus social roles. *American Psychologist* 54 (6), s. 408-423.

Gangestad, S., Haselton, M., Buss, D. (2006): Evolutionary Foundations of Cultural Variation: Evoked Culture and Mate Preferences. *Psychological Inquiry*, 2:75-95. <http://www.sscnet.ucla.edu/comm/haselton/webdocs/EPculture.pdf> (15. 11. 2006)

Gottschall, J., Berkey, R., Cawson, M., Drown, C., Fleischner, M., Glotzbecker, M., Kernan, K., Magnan, T., Muse, K., Ogburn, C., Patterson, S., Skeels, C., St. Joseph, S., Weeks, S., Welsh, A. and Welch, E. (2005): The Heroine with a Thousand Faces: Universal Trends in the Characterization of Female Folk Tale Protagonists. *Evolutionary Psychology*, 3:85-103.

Kasser, T. & Sharma, Y. S. (1999): Reproductive freedom, educational equality, and females' preference for resource-acquisition characteristics in mates. *Psychological Science*, 10, s. 374-377.

Schmitt, D. P. (2005): Sociosexuality from Argentina to Zimbabwe: A 48-nation study of sex, culture and strategies of human mating. *Behavioral and Brain Sciences*, 28, s. 247-311. <http://www.bradley.edu/academics/las/psy/pdfs/Schmitt-BBS-2005-Sociosexuality-ALL.pdf> (15. 11. 2006)

Sintonen, H., Pekurinen, M., Linnakko, E.: *Terveystaloustiede*. WSOY. Helsinki 1997.

Smith, E., Nolen-Hoeksema, S., Fredrickson, B., Loftus, G. Bem, D., Maren, S.: *Atkinson & Hilgard's Introduction to Psychology*. 14th edition. Thomson Wadsworth. Belmont 2003.

Sosiaaali- ja terveystieteiden tiedote 030/2006. <http://www.stm.fi/Resource.phx/publishing/documents/5883/index.htm> (15. 11. 2006)

Tilastokeskus: Tilastouutisia 2003:1. Tilastokeskus 2003. <http://tilastokeskus.fi/ajk/tiedotteet/v2003/001elis.pdf> (15. 11. 2006)

Tilastokeskus: Naiset ja miehet Suomessa 2001. Tilastokeskus 2001. Helsinki.

Tilastokeskus: Tasa-arvo alueittain. Valopaino Oy. Helsinki 2002.

United States Census Bureau: Evidence From Census 2000 About Earnings by Detailed Occupation for Men and Women. 2004. <http://www.census.gov/prod/2004pubs/censr-15.pdf> (15. 11. 2006)

United Nations Development Programme: Human Development Report 1995. Oxford University Press 1995. New York. <http://hdr.undp.org/reports/global/1995/en/> (15. 11. 2006)

United Nations Development Programme: Human Development Report 2005. Oxford University Press 2005. New York. <http://hdr.undp.org/reports/global/2005/> (15. 11. 2006)

Wood, W. & Eagly, A. H. (2002): A cross-cultural analysis of the behavior of women and men: Implications for the origins of sex differences. *Psychological Bulletin*, 128 (5), 2002., s. 699-727.

Kirjoittaja opiskelee psykologiaa Joensuun yliopistossa.